

ԱԿԱՐԿ ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Հիմնարկուբիւն եւ առաջին տարիներ

1833 ին, Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամ Զաքարիա Եպիսկոպոս կը հաստատէ տպարան մը Երուսաղէմի մէջ: Առաջին տպարանը կը հանդիսանայ ան Ս. Քաղաքին:

Տասը տարիներ ետք, 1843 ի ամառը, նոյն Զաքարիա Եպս.ը, այժմ բարձրացած Պատրիարքական Գահին, կը հաստատէ Ժառանգաւորաց Վարժարանը, Ռամլէի Ս. Գէորգ վանքին մէջ: Հայերէնի ուսուցիչ կը կարգէ Խնշատուր Քահանայ Տարօնեցին եւ «հոգաբարձու» կը նշանակէ, այսինքն տնօրէն՝ Ստեփանոս Վրդ. Տիգրանակերտցին: «Եւ որպէսզի բարեկարգ ընթանայ վարժարանը՝ իր յանձնարարութեամբ փոխանորդ կիրակոս Եպիսկոպոս եւ քանի մը առաջաւոր վարդապետներ տասը յոռուածներէ բաղկացեալ Կանոնադիր մը կը պատրաստեն՝ ուսմանց աստիճաններու եւ ուսուցիչներու եւ ուսանողներու պարտականութեանց վերաբերեալ» (25 Յուլիս 1843) (Տ. Սաւաւանհանց, Պատմութիւն Երուսաղէմի, Թրգ. Նշանեանի, Բ. հատ., էջ 1026):

Զաքարիա Պատրիարք մին է ամենէն ստեղծագործ եւ երախտաւոր պատրիարքներէն, որոնք Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռին առւած են նոր շունչ ու խանդ: Այն գահակալներէն է ան, որոնք Ս. Տեղեաց ծառայութեան եւ վարչական գործերուն առնթր ուղած են Երուսաղէմի վանքին տալ մշակութային եւ գրական առաքելութիւն մը: Մեր պատմութիւնը զլացած է արժանի ճանաչում մը եւ յարգալիք գնահատական մը շնորհելու վաստակաւոր պատրիարքին:

Քահանայի մը զուակը, ծնած Կորդուսաց Երկրի Կոր գիւղը 1780 ին, ան կործնուցած է իր մայրը փոքր հասակին եւ հօրը կողմէն յանձնուած է բարեպաշտ կնոջ մը խնամքին, մինչ հայրը՝ Տէր Պետրոս, քաշուած է Մշոյ Ս. Առաքելոց վանքը: Մի քանի տարիներ ետք, երբ մանուկը կը թեւակոխէ տասներորդ տարին, Տէր Պետրոս կ'առնէ իր զուակը Մշոյ Ս. Առաքելոց վանք եւ կը սկսի անոր դաստիարակութիւնը: Մի քանի տարիներ ետք, երեք ընկերներու հետ կ'երթայ Ս. Էջմիածին, աշակերտելու համար Աշտարակեցի Ներսէս Արքեպիսկոպոսին: Առանց բաւարարութիւն դնելու ուսման իր մեծ տենչին, Զաքարիա կը թողու Մայր Աթոռը, ժամանակ մը եւս կ'անցնէ Ս. Առաքելոց վանքին մէջ եւ կ'ուղղուի Պոլիս: Պոլսոյ մէջ կը ծանօթանայ Միաթարեան Վարդապետներու եւ անոնց հետ կ'երթայ Վենետիկ, Ս. Ղազարի վանքին մէջ զարգացնելու իր ուսումը: Կարող կերպով մերժել է ետք կրօնաւորելու առաջարկը, Զաքարիա կը թողու Վենետիկը, կը դիմէ Պոլսոյ մէջ նստող Երուսաղէմի Փոխանորդին եւ կու գայ Երուսաղէմ ստանձնելու համար քարտուղարի պաշտօնը:

Մտա քառասուն տարեկան էր, երբ Թէոդորոս Պատրիարքի ձեռքով կը ձեռնադրուի վարդապետ:

Հինգ տարիներ շրջելէ ետք իրրեւ նուիրակ Տիգրանակերտ, Սասուն եւ Զմիւռնիա, 1826–29 կը ստանան ֓ոխանորդութեան պաշտօնը Պոլսոյ մէջ:

Իբրեւ ներկայացուցիչը Երուսաղէմի Պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլիս մայրաքաղաքին մէջ, վանքի կալուածական գործերու մասակարարութեան կողքին, ան կը ձեռնարկէ ապահովելու նոր իրաւունքներ Ս. Տեղեաց մէջ, Ամենէն մեծ յառուցութիւնը՝ Սուլթանէն իր ապահոված հրովարտակն էր, չորով իրաւունք կը շնորհուէր Հայոց՝ մասնակից ըլլալ Յոյներուն եւ Լատիններուն, ու անոնց նման պատարագել Ս. Գերեզմանին վրայ՝ հաւասար արտօնութիւններով:

Յարութիւն ամիրա Պէղեան, զօգո՛ւ Ջաքարիա վարդապետի յաջողութիւնն իւր Բ. դրան մօտ, աքսորել կու տայ զայն Կիպրոս: Երուսաղէմի Պօղոս Պատրիարքի բարեխօսութեամբ, Ջաքարիա կ'ազատի աքսորէն, տանն մը կ'աշխատի եղիպտոս և կու գայ Երուսաղէմ, իբրեւ Պատրիարքական Փոխանորդ:

Այսուհը կը գումարուի Միաբանական ժողովը, որ կ'որոշէ ընթացք տալ Ջաքարիայի առաջարկին, Կիփիւս ապարանը և բանալու գործիվանքը: Տպարանը կը հաստատուի և հեղհեռէ աւելի կը կազմակերպուի 1833-35 տարիներուն, իսկ շարժարդի բացումը կը յապաղի ժամանակ մը՝ կարող ուսուցիչներու պակասութեան պատճառաւ (Նշանեան, էջ 988):

1836ին, Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի բացումէն առաջ, Պոլսոյ Յակոբոս Պատրիարքի նախաձեռնութեամբ ժողով մը կը գումարուի և որոշում կ'առնէր և՛ Եմետրան մը հաստատել Պօլիս, Սկիւտարի Երուսաղէմականութեան վանքի հոգին վրայ և կոչել զայն ձեմետրան Ս. Երուսաղէմի: Կ'որոշուի շինութեան ծախսը հոգայ ահապան միջոցներով, առկայ տարեկան պիւտէն հայթաթիլ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան դանձէն, խոստանալով չայդ ուսուցիչներուն ընթացաւարտ աշակերտներ զրկել Երուսաղէմ, անգումակցելու համար միաբանական ուխտին (Նշանեան, էջ 991): Մեծ այս ծրագիրը կտրն և ապարդիւն կեանք մը ունեցաւ, ձեռնարկէր աս աւարկայ եղաւ Պոլսոյ և Երուսաղէմի միջև և ի վերջոյ՝ անխոցեցաւ:

1841ին Ջաքարիա կ'ընտրուի Պատրիարք Ս. Երուսաղէմի և կ'իրագործէ վարժարանին հաստատումը Ռամլէ գիւղաքաղաքի Ս. Գէորգ վանքին մէջ, ինչպէս յիշեցինք վերեւ: Մէկ աւելն տարիներ ետք վարժարանը կը փոխադրուի Երուսաղէմ, առանձին տան մը մէջ: Աստուածատուր Եպս. իր ժամանակագրութեան մէջ (էջ 532) աշակերտներուն թիւը կը յիշէ իբրեւ 30: Երուսաղէմ փոխադրուած Ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսուցիչ կը կարգէ Վերմաշի վանքին Մուրատ վարժապետը, որ հմուտ և եռանդուն աշխարհական մըն էր ու այն տարին ուխտի եկած էր Երուսաղէմ: Մուրատ վարժապետ կը դասախօսէ Գերականութիւն, Տրամբարանութիւն և Ժարտասանութիւն (Նշանեան, էջ 1026): Միևն և այսօր ունինք երեք դրժոյկները, որոնք դասագիրքերը եղած են յիշեալ երեք դասընթացներուն: Անոնք կը վկայեն թէ գեղեցիկ ճիշդ մը կատարուած է Երուսաղէմ, նորահաստատ վարժարանին տալու գիտական որոշ մակարդակ մը, ժամանակի պահանջին համաձայն:

Այն օրերուն էր, երբ Յովհաննէս Կաթողիկոս Կարեցիի յաջորդի ընտրուածեան թեկնածու կը ներկայացուի Ջաքարիա Պատրիարք, որ առկայն կը մերժէ առաջարկը և կը նախընտրէ շարունակել իր գործը Երուսաղէմ, Կաթողիկոսութեան պատիւը զիջելով իր նախկին ուսուցչին՝ Ներսէս Աշտարակեցիին:

1846ին տարածամ կը վախճանի Ջաքարիա Պատրիարք և անոր փոխանորդը և յաջորդը, իրական Եպիսկոպոս, առկաւին Պատրիարքական Աթոռը չբարձրացած, անգամ մը ևս կը փոխադրէ Ժառանգաւորները իրենց յատկացուած տունէն Ս. Յակոբեանց վանքը: Մուրատ վարժապետ մեկնած էր և աշակերտներուն թիւը պակսած: Կիրակոս Եպս. ճշայկաբանութեան դասատու կը կարգէ յառաջագէմ ուսանողներէն Մարգուանցի Կարապետ աւարկաւագը:

Կիրակոսի պատրիարքութեան օրով, Ժառանգաւորաց Վարժարանը կը յանձնուի իւր անապատի միաբան Միմէն վարդապետին, չոր քաջահմուտ և վարժ մեկնիչ էր Ս. Գրոց, ճարտարախօս ու անձնածիր դասախօս միանգամայն (Նշանեան, էջ 1046): Ան բերել կու տայ նաեւ իր ժամանակի մեծ մտաւորական և լաւագոյն ուսուցիչներէն Տիգրան Սաւալանեանցը:

1848ին Սաւալանեանց կը ստանձնէ վարժարանը, կը վերակազմէ կանոնադրուած թիւը և դասացուցակին վրայ կ'աւելցնէ Գրիգորեանական վարդապետութիւն, Այլ խրատագրութիւն և Դիցարանութիւն:

Թէև երեք տարիներ միայն կը տեւէ Կիրակոսի պատրիարքութիւնը, սակայն արդիւնաւոր տարիներ կը հանդիսանան վարժարանին համար: Ան է որ կը հիմնէ Զամ Թաղը (Մայրի Թաղը), վանքին հարաւակողմը, մայրիներու պարտէզին տեղը և հոն փոխադրել կու տայ ուսանողութիւնը:

Յովնաննէս եւ Սասյի Պատրիարքներու օրջան

Իր յաջորդը՝ Զմիւռնիացի Յովնաննէս Պատրիարք կը կասեցնէ վարժարանին յառաջդիմութիւնը և ապարանին զարգացումը: Իր պատրիարքութեան ամբողջ փառքը կը կազմէ շինարարութիւնը, յատկապէս Պատրիարքարանի փառաւոր շէնքին և ձեմարանին (1854): Թէև չքեղ է դմբէթաւոր և քառանկիւն շէնքը ձեմարանին, սակայն, կ'ըսէ Օրմանեան (Ազգ. Գ., 3899), շէնքիցիկ թանգարանի յատկութիւններ ունի, քան թէ յարմարագոյն վարժարանին: (Այժմ իրադրոժած է ան Թանգարանի իր կոչումը):

Յովնաննէս Պատրիարք կը գաղբացնէ Տիգրան Սաւալանեանցը և ուսանողները կը յանձնէ ճեմարանի Սիմէոն վարդապետին, որ զուրկ ըլլալով մեր լեզուին գեղեցիկ դպրութենէն, միայն Ս. Գրիգը կ'աւանդէր երկարաձիգ մեկնութիւններով (Նշանեան, էջ 1087):

1856ին, բազմավաստակ մտաւորական և Երուսաղէմի Պատմութեան հեղինակ Տիգրան Սաւալանեանց, որ վերակազմած էր վարժարանը և դրած ուսումնական աւուր հիմերու վրայ, կը թողու Երուսաղէմը, յուսահատած Յովնաննէս Պատրիարքի ընթացքէն:

Յովնաննէս Պատրիարք Երուսաղէմ կը հրաւիրէ Պալսայ Մայր Եկեղեցիի Գէորգ քահանայն: Ան կը հասնի Ս. Գաղաք 1858ի Յունիսին և կը ստանձնէ ուսուցչութիւնը: Տարի մը միայն կը տեւէ իր այս պաշտօնը:

Դժուար օրեր կ'անցնէ վարժարանը Յովնաննէսի պատրիարքութեան վերջին տարիներուն, նաև անոր վախճանումէն ետք՝ երբ Միաբանութիւնը երկար պայքար մղեց Պալսայ ժողովականներուն դէմ, որոնք Սահմանադրական կարգեր կ'ուզէին հաստատել Երուսաղէմ:

Տնօրէն ժողովը, ճշմարտելով թէ Միաբանութեան բոլոր պէտքերէն կարևորագոյնն էր՝ տարիներէ ի վեր խափանուած Ժառանգաւորաց Դպրոցին բարեկարգութիւնը (Նշանեան, էջ 1124), անգամ մը ևս կը հրաւիրէ Սաւալանեանցը, 1863ին, վերջինս կը վերադառնայ իր պաշտօնին և կը վերսկսի դասաւանդել հայերէն և զաղղիներէն լեզուները: Ան կը վերականգնէ դպրոցին վարկը և արդիւնաւոր կերպով կը շարունակէ դպրոցին վերելքը, մինչև իր վերջնական մեկնումը 1872ին, Սասյի Պատրիարքի իշխանութեան օրերուն:

Նշանեանի շնորհիւ Մեծօրոյ Եպս. Նշանեան յառուկ տոմարի մը մէջ արձանագրած է Ժառանգաւորաց վարժարանի աշակերտներուն ընդհանուր ցանկը, 1865էն սկսեալ միայն:

Սասյի Պատրիարքի նախաձեռնութեամբ, 1866ին կը սկսի հրատարակուիլ «Սիօն»ը, իրրև պաշտօնագիր Երուսաղէմի Պատրիարքարանին, այնպէս որ աւելի յստակ գաղափար մը կազմել աշակերտութեան, ուսուցչական կազմին և դասաւանդուած նիւթերու մասին, վարժարանի տարեկան տեղեկագիրներէն:

1866ին, Վնիսկիին աշակերտքը են 5 սարկաւաք, 6 ուրարակիր և 4 դպիր, իսկ նոր աշակերտներն են 7 միայն:

1867ին Երուսաղէմ կը հասնի Արցախեցի Գարեգին Մուրաթեան, «Թուոսհայոց» մէջ ուսումնական և դործիչ անձ մը (Ազգ. Գ., 4202), որուն կը յանձնուի վարժարանին պատասխանատուութիւնը, Թէև տեղական պաշտօնը կը մնայ Միգրիշ վրդ. Մահալեանի: Գարեգին Մուրաթեան աշակերտութեան թիւը կը բարձրացնէ քառաս

տունի և դասաւանդուած նիւթերուն վրայ կ'ուկելցնէ Ո. Գրոց Պատմութիւն, Եկեղեցական Պատմութիւն, Ժառարասանութիւն, Տոճկերէն և Գաղղիերէն:

1868-69 տարեշրջանի քննութիւններու արդիւնքը, հրատարակուած «Սիօն»-ի մէջ, կը ցուցակագրէ 33 աշակերտներու անուններ և հետևեալ ուսուցիչները. — Գ. Մուրատեան (Պատմութիւն Ս. Գրոց, Պատմութիւն Եկեղեցական և Մատենադարան, Աշխարհագրութիւն, Պատմութիւն Ընդհանուր), Յ. Մալեան (Քիւրականութիւն և Ժառարասանութիւն), Կարապետ Նազըճեան (Գծագրութիւն), Վիքտոր Կորանիի (Գաղղիերէն), Յորանուա Նիկոսեմ (Արաբերէն): Զարմանալի է որ դասաւանդուած նիւթերու ցանկին մէջ չ'երևի թուարանութիւնը, զոր կը գտնենք նախորդ տարուան դասացուցակին վրայ:

1869-ին 33 աշակերտներէն քիչեր միայն անցան Միաբանութեան շարքը: Սակայն յաջողակ աշակերտներէն երեքը՝ Գաբրիէլ Պապայեան, Միլլոն Յակոբեան և Մաքսուտ Մաքսուտեան նոյն տարին կը զրկուին Պոլիս, երկու տարուան ուսումնական մասնաւոր ընթացքի մը հետեւելու: Երբ կը վերադառնան, իրենց ուսումնապետը ձեռնադրուած էր և վերադիտուած Մելքիսեդէկ Վրդ.՝ իսկ իրենք, իբրև Սարկաւազ վեց Թարիներ կը ծառայեն իբրև ուսուցիչ:

1875-ին Մելքիսեդէկ Վրդ. Մուրատեան կը հրաժարի իր բոլոր պաշտօններէն և կը հեռանայ Երուսաղէմէն ու վարժարանէն, իր իսկ ձեռնասուններէն վշտացած: Մելքիսեդէկ Վրդ.՝ կը հեռան և Ս. Աթոռէն ու եկեղեցական կեանքէն կը հեռանան տասնըօրս Միաբաններ, չորս Սարկաւազներ և քաղձաթիւ ժառանգաւոր սաներ:

1870-ի աշակերտներու անուանացանկին վրայ կ'երևին 24 աշակերտներ, բաժնւում երկու դասարաններու վրայ: 1869-1870 դպրոցական տարեշրջանին 13 աշակերտներ արձակուած են վարժարանէն, ըստ տոմարին:

1871-ի Պայծառակերութեան տօնին, երեք աշակերտներ կը ձեռնադրուին և կը վերակոչուին Գաբրիէլ, Դանիէլ և Մաղաֆիա: Գաբրիէլ Վրդ.՝ կը ծառայէ Ս. Աթոռին և իր մահկանացուն կը կնքէ 1903-ին, Լուսարարապետութեան պաշտօնին մէջ: Դանիէլ Վրդ.՝ իր կեանքը կը կնքէ Աղեքսանդրիա, հոգեւոր հովուութեան պաշտօնին մէջ և Մաղաքիա կ'եպիսկոպոսանայ 1898-ին և կը վախճանի Պոլսոյ մէջ 1922-ին:

Յաջորդող տարիներուն, աշակերտներուն թիւը կը բարձրանայ 47-ի, բաժնւում չորս դասարաններու վրայ, որոնցմէ 11ը ճընթերցման անվարձ նոքեկներ: Դասացուցակին վրայ աւելցած կ'երևին հետեւեալ նիւթերը. Երաժշտութիւն, Բնական Պատմութիւն, Ազգային Պատմութիւն և Քրիստոնէական:

1877-ի գլխաւոր դէպքը, որ պիտի ազդէր թէ՛ վարժարանի և թէ Միաբանութեան կեանքին վրայ, ձեռնադրութիւնը եղաւ երեք Սարկաւազներուն, որոնք Եսայի Պատրիարքի օրով արդէն իսկ տիրական դէմքերը եղած էին: Ասոնք են. Գաբրիէլ Սրկ. Պապայեանց Պարբերդի՝ Սանակ Վարդապետ, Մելլոն Սրկ. Յակոբեան Թէքիբ-ապաղի՝ Վոհանն Վրդ. և Մաքսուտ Սրկ. Մաքսուտեան Դամասկացի՝ Դեմոնի Վրդ.:

Նոյն օրը ձեռնադրուեցան նաեւ երկու Միաբաններ՝ Գաբրիէլ և Յակոբ վարժապետներ, որոնք չէին հետեւած վարժարանի դասընթացներուն:

Օրմանեան, ճերմաւազմի նորասանները՝ զուլխին տակ (Ազդ. Գ., 4410), հիւներու և նորերու երկար պայքարին սերմերը կ'ախտանշէ, ընդգծելով այն երևոյթը որ Սահակ Վրդ. Պապայեան և Դեմոնի Վրդ. Մաքսուտեան, որոնց միացաւ 1879-ին ձեռնադրուած Գէորգ Վրդ. Նրէցեան, նոր շարժում մը սկսան, որ երկպառակեց Միաբանութիւնը: Այդ շարժումին նպատակը վաճառքի բարեկարգութիւնն էր, զարգացման անունով, զործելու և կազմակերպելու նոր ձևերն էին, սահմանադրական խանդավառութենէն ներշնչուած և հիներու նկատմամբ արհամարհող վերաբերմունքն էր, յանուն ուսման և ժողովրդավարութեան: Թէև Մաքսուտեան Օրմանեանի իսկ կողմէ գնահատուած է իբրև յաջող ելեմտագէտ, Պապայեան՝ իբրև ուսումնական և կողմէ գնահատուած է իբրև յաջող ելեմտագէտ, Պապայեան պայքարը Երուսաղէմի Միաբանութեան մէջ առիթ տուաւ արտաքին միջամտութիւններու և արդիւնքը եղաւ վար-

ժարանի աւարտական դաստարանին փակուածը ընթերցողութեան վերածման պատճառաւ, 17 ժառանգաւորներ զրկուեցան երուսաղէմէն՝ 28 Ապրիլ 1880ին, Տխուր այս արդիւնքին կը հասնի տագնապը, որ հեռացուցած էր վարժարանին եռանդ ու գիտական մակարդակ տուած Մեղքիսեդէկ Վրդ. Մուրատեանցը 1875ին, և խանգարած էր վարժարանին կեանքը, որակաւագներն ու աշակերտութիւնը խառնելով վանական ներքին խռովութիւններուն:

Նոյն օրերուն կանգ առաւ նաև «Սիօն» ամսագրի հրատարակութիւնը:

Եսայի Պատրիարքի գահակալութեան 21 տարիներու ընթացքին, վարժարան յաճախած եղան մօտ 150 աշակերտներ, որոնցմէ եկեղեցական ուխտ կատարեցին 11 Միաբաններ:

Թէև ուսումնական անձնաւորութիւն մը եղած է Եսայի Պատրիարք, սակայն հաւատացած է երուսաղէմի մշակութային առաքելութեան և ամէն կերպով քաջալուրած է Ջաքարիա և Կիրակոս պատրիարքներու սկսած ծրագիրները. ապարանէն լոյս ընծայուած են պատմագիրքերու շարք մը և սկսած է հրատարակուիլ «Սիօն» ամսագիրը, Թէև կարճ ժամանակաշրջանով: Առաջին անձը եղած է ինք որ լուսանկարչութեան արհեստը ներմուծած է երուսաղէմ: Ս. Երկրի մէջ առնուած առաջին լուսանկարները, որոնք գաղափար մը կու տան զանազան սրբատեղիներու և անձերու դիմագծի մասին, կը պարտինք իր նախաձեռնութեան:

Յաջորդ Պատրիարքին՝ Յարութիւն վեհապետանի օրով (1885-1910), ժառանգաւորաց վարժարանը կը շարունակէ իր կեանքը: Ուսուցչական կազմին մէջ կ'երևին հռչակաւոր դասատուներ. Գէորգ Գրիգորեան երաժշտագէտը, որ երկար տարիներ ծառայած է իբրև երաժշտութեան ուսուցիչ և դպրապետ Ս. Յակոբեանց Տաճարին, Գրիգոր Անմահունի (նախկին հիմնադիր-տնօրէն վերին Մանիսայի Հայ Ամերիկեան վարժարանին), որ դաստաւանդած է Գաղղիերէն և Գիտութիւն, Թովմաս Աճէմեան, որ երկու տարի միայն (1905-1907) Հայերէն լեզուի և շափական գիտութիւններու ուսուցիչն է եղած, վանեցի Մարկոս Նաթանեան (նախկին փոք-տեսուէ վանի վարժապետանոցին), որ 1886ին կը ձերբակալուի, կը բերուի Պոլիս և 1887ին կ'աքսորուի Երուսաղէմ, մինչև 1890 կը դասաւանդէ Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն, (ներում ստանալէ ետք կը վերադառնայ Պոլիս և հոն կը ծառայէ իբրև կրթական տեսուէ Պոլսոյ վարժարաններուն), իրաւագէտ Յակոբ Մեղաւորեան (նախկին տեսուէ Տրապիզոնի Համագեհաց վարժարանի), որ 1888-1890 թուականներուն կը դասաւանդէ Հայերէն, Գիտութիւն և Տոմարակալութիւն, Յովհաննէս Զգնաւորեան եղած է դժագրութեան ուսուցիչ, նկարած է սրբանկարներ, Երուսաղէմ դառնաւ հայկական մոզայիքներու իւղաներկ վերաբաղեցրութիւնը և ուսուցած է նկարչութիւն, Յովսէփ Տէր վարդանեան, ժառանգաւոր եղած և ապա՝ ուսուցիչ 1902-1904 չրջանին, վերջնականապէս վերադառնալէ առաջ Երուսաղէմ 1920ին, Նիկողայոս Զիգիսեանց, չրջանաւոր ֆէթրապոլիկի համալսարանէն և գիտութեանց ուսուցիչ 1892-3, մէկ տարեշրջանի, Պետրոս Կիւրեղեան (Սապահկիւլեան), որ 1890-2 տարիներուն աւանդած է գիտութեան դասեր, Սողոմոն Գրիգորեան, աշակերտ նոյն ժառանգաւորացին, եղած է Թուրքերէն լեզուի մասնագէտ և իբր այդ՝ ուսուցիչ և Պատրիարքարանի Թուրքերէնի քարտուղար, երկար տարիներ, և վերջապէս՝ հռչակաւոր գիտնական Ֆրէտէրիկ Մուրատ, գերմանագէտ, որ հրատարակած է «Յովհաննէս Յայտնութեան նորագիւտ թարգմանութիւնը» անուն ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը, ձեռագիրներու բաղդատութեամբ:

1886ին, Յարութիւն Պատրիարք կը ձեռնադրէ չորս նորընծաներ, նախկին ժառանգաւորներէն: Ասոնք են. Պետրոս Սրկ. Պետրոսեան որ կը վերակազմուի Թովմաս Սրկ. Կարապետեանի Սալի, Պետրոս Սրկ. Աւետիսեան՝ Մաթեոս և Թարութիւն Սրկ. Ահարոնեան՝ Սիդիս:

Թովմաս Վրդ. կը ծառայէ Ս. Աթոռի զանազան տեսչութիւններու մէջ և կը վախճանի 1920ին: Եսայի Վրդ. նոյնպէս կը ծառայէ Ս. Յակոբի իբրև դասապետ և

շինուածապետ, անդամ Տնօրէն Ժողովոյ, կը վարէ այլ տեսչութիւններ և իր մահ-
կանացուն կը կնքէ 1909ին, Մատթէոս Վրդ. Ժառայութեան երկար տարիներ կ'ան-
ցնէ Երուսաղէմ, կը վարէ պատասխանատու պաշտօններ, մեծ հեղինակութեամբ,
Ծանօթ իբրև Մատթէոս Եպս. Գալղճեան, ան Ս. Աթոռի տիրական գէմքերէն կը
հանդիսանայ մինչև Թորգոմ Պատրիարքի օրերը: Իսկ Նիշիէ Վրդ., նոյնպէս կար-
կառուն գէմքերէն Երուսաղէմի Միաբանութեան, Ժանօթ իբրև Նիշիէ Եպս. Զիւլիս-
կիբեան, կը վարէ բազմաթիւ առաջնորդական պաշտօններ՝ Պէյրութ, Դամասկոս և
Բաղէշ, վերադառնալէ առաջ Ս. Աթոռ տաանձնելու համար Ժառանգաւորաց Վարժա-
րանի Տեսչութիւնը: Բազմաթիւ գիրքերու հեղինակ, առաւելաբար յուշագրութիւն-
ներ, ան կ'աջտարուի Դամասկոս Սահակ Կաթողիկոսի հետ և 1920ին կ'օծէ Պէյրութի
Ս. Նշան Եկեղեցին, Յանկարծամար կ'ըլլայ 1929 Փետրուարին:

1889ին, նոր խումբ մը նախկին Ժառանգաւորներու կ'ընեն իրենց ուխտը Ս.
Յակոբեանց Տաճարին մէջ: Ասոնք են. Յակոբ Տէր Ծերիկեան կը վերակոչուի Ղու-
կաս, Խաչատուր Քիւրճեան՝ Եղնիկ, Յովհաննէս Տէր Կարապետեան՝ Կարապետ, Գրի-
գոր Քէշիշեան՝ Վահան, Կիրակոս Տէր Սարգիսեան՝ Մկրտիչ, Տիգրան Տէր Խաչատու-
րեան՝ Հովսէպակ և Կարապետ Յակոբեան՝ Դանիէլ:

Դուկաս Վրդ. յաջորդ տարին կը վախճանի Խարբերդի մէջ: Սարկաւազութեան
(1882-87) վարժարանին կառավարիչի պաշտօնը և դասաւանդած հրօնադի-
տութիւն: Եղնիկ Վրդ. (Պապայանի) կը ծառայէ Ս. Աթոռին մինչև 1901 տեսչական
դասնական պաշտօններով և ապա կը վարէ Էնկիւրիի և Տրապիզոնի առաջնորդու-
թիւնները: Տարագրութեամբ կը վերադառնայ Երուսաղէմ 1916ին և իր եկեղեցական
ծառայութիւնը շարունակելու կ'երթայ Եգիպտոս, անկէ ալ՝ Պոլիս:

Կարապետ Վրդ. ին կը յանձնուի Ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչութեան
պաշտօնը 1893-1901: Մինչև 1911 կը ծառայէ իբրև Հալէպի Առաջնորդ և Տնօրէն
Ժողովի անդամ, երբ կը թողու կարգը և կ'երթայ Նիկոսիա:

Վահան Վրդ. իր մաքուր կեանքը կ'անցնէ Երուսաղէմ, տեսչական պաշտօննե-
րու մէջ, մինչև վախճանը 1915ին, իբրև Լուսարարապետ:

Մկրտիչ Վրդ. կարճատե կեանք մը կ'ունենայ և կ'անցնէ զայն Ս. Աթոռիս
ծառայութեան մէջ, մինչև իր վախճանումը 1904ին:

Հմայիակ Վրդ. (Երէցեան) Ս. Աթոռի ծառայութեան նուիրուած Միաբաններէն
եղած է, 32 տարիներու պաշտօնավարութեամբ, ան կը հանդիսանայ ամուր նկարա-
գրով վարդապետներէն, որոնք իրենց փառքը կը փնտռեն անխնշ ծառայութեան մէջ:

Դանիէլ Վրդ. մի քանի տարիներ կը ծառայէ Ս. Աթոռին և 1896-1921, իբրև
վարդապետ և եպիսկոպոս, առաջնորդական պաշտօններ կը վարէ Երզնկա, Զմիւռ-
նիա, Էտիւրնէ, Տեղապար Ս. Յակոբեանց Վանքին (1909-13), քարոզիչ՝ Սկիւտար,
և կը վախճանի 1922ին իբրև Լուսարարապետ Ս. Յակոբեանց Տաճարին:

1892ի հունիսէն կը ներկայանայ հինգ ձեռնագրութիւններով. Նազարէթ Սրկ.
Պէգրիճեան կը վերակոչուի Նիքիւմ, Պողոս Շառնաղարեան՝ Պողոս, Յովհաննէս Ղազար-
եան՝ Համալասայ, Արշակ Պետրոսեան՝ Եղնիկի և Յարութիւն Պարոնեան՝ Յարութիւն:
Եփրեմ Վրդ. 36 տարիներու ծառայութեամբ կեանք մը նուիրած է Ս. Աթո-
ռին, տեսչական տարբեր պաշտօններու մէջ:

Պողոս Վրդ. կը ծառայէ Ս. Աթոռիս իբրև Միաբան 18 տարիներ, ապա կը
մեկնի Ամերիկա, ուր կը վախճանի 1913ին:

Համալասայ Վրդ. ևս կը պատկանի հաւատաւոր Միաբաններու այն խումբին,
որոնք իրենց ամբողջ կեանքը նուիրած են Ս. Աթոռիս ծառայութեան:

Եղնիկիէլ Վրդ. առաջնորդութիւնը կը վարէ Տիգրանակերտի և երբ կ'երթայ
Եպիսկոպոսական ձեռնագրութիւնը ընդունելու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Երեւանի
մէջ կը վախճանի 1912ին:

Յարութիւն Վրդ. 40 տարիներ ծառայած է Ս. Աթոռին, իբրև Դիւանապետ և
ուսուցիչ Վարժարանէն ներս Գեղադրութեան և հրօնադիտական դասերու:

ինը տարիներ հոգ, 1898 ին, վարդապետական ձեռնադրութիւններու թիւը ժառանգաւորաց վարժարանի ընթացաւարտներէն կը հասնի եօթի. Յովնաննէս Սրկ. վարդանեան կը վերակոչուի Վրթաքես, Կիւրեղ Սրկ. Խաղապեան՝ Ներսէս, Միրիճան Սրկ. Նշանեան՝ Մեսրոպ, Ռուբէն Սրկ. Սամուէլեան՝ Սեդուլբէ, Տիգրան Սրկ. Գաւապեան՝ Վարդապետ և Պետրոս Սրկ. Սարաճեան՝ Պետրոս:

Վրթանէս Վրդ. (Գաւապեան) իր կեանքը կը նուիրէ վանքի ծառայութեան, զանազան տեսչութիւններու մէջ, մինչև իր վախճանը՝ 1938:

Ներսէս Վրդ. իր կեանքը անցուցած է վարչական պաշտօններու մէջ՝ Պէյրութ, Զէյթուն և Վան:

Մեսրոպ Վրդ., եպիսկոպոս և Պատրիարք Ս. Աթոռոյ, վարած է ժառանգաւորաց վարժարանի տեսչութիւնը 1911էն մինչև 1930: Եղած է հեղահամբոյր և աղանիւ հոգիներէն, որոնք անաղմուկ կերպով վարած են Սուրբ Աթոռի բարձրագոյն պաշտօնները, առանց յաւակնոտութեան: Հրատարակած է Երուսաղէմի ընդարձակ պատմութիւնը, Թարգմանուած Տիգրան Սաւալանեանի գրաբար բնագիրէն:

Սերովբէ Վրդ. վարած է վարժարանի տեսչութիւնը Մեսրոպ Վրդ. էն տարի մը առաջ՝ 1910 ին: Իր կեանքը անցուցած է վարչական պաշտօններու մէջ, իրեն տեսուչ Յովակիմ և Առաջնորդ Տրապիզոնի և Պաղատտի, և մահկանացուն կնքած է վանքին մէջ 1917 ին:

Վարդան Վրդ. մինչև 1905 ծառայած է վանքին մէջ իբրև հսկիչ ժառանգաւորացի, մեկնած է Պրուսա իբրև Առաջնորդական ֆոխանորդ և անկէ՝ Գալիֆորնիա, ուր երկար տարիներ ծառայած է իբրև հոգեւոր հովիւ և Առաջնորդ:

Պետրոս Վրդ. վարած է Կիպրոսի թեմի Առաջնորդութիւնը 1899-1905 և վերադարձած Երուսաղէմ, վարելու համար ժառանգաւորաց վարժարանի տեսչութիւնը մինչև 1908: 1913 ին կը հրաժարի Միաբանութենէն և 1914 ին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Սիւ: 1915 ին տարագիր Միաբանութեան հետ կը վերադառնայ Ս. Աթոռ և պատերազմէն վերջ Առաջնորդութիւնը կը վարէ Գաւապեան, Հաճնոյ և 1921 ին՝ Կիպրոսի: Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռը կը բարձրանայ 1940 ին և կը վախճանի նոյն տարին, քառասունայ կարճատե զահակալութենէ մը հոգ:

1898 ին, ժառանգաւորաց ուսանողներէն Կարապետ Աբրահամեան կը ձեռնադրուի Պոլսոյ մէջ Մասթոս տնունով և կ'անցնի Ամիրիկա, ուր կը ծառայէ մինչև 1910, երբ կը թողու իր կարգը:

Դարձեալ նախկին ժառանգաւորներէն Մկրտիչ Երկարակեցեան 1899 ին վարդապետական աստիճան կ'ընդունի Պարսկաստան, Եզնիկ տնունով, և անդ կը ծառայէ մինչև իր սպաննութիւնը 1922 ին:

Նոյնպէս նախկին ժառանգաւոր Պետրոս Թուր-Սարգիսեան կը վերադառնայ իր ծննդավայրը՝ Հաճն, կը ձեռնադրուի վարդապետ Սոսոյ մէջ 1892 ին, կը ծառայէ Կիլիկիոյ մէջ մինչև իր մահը 1909 ին:

Իսկ նախկին ժառանգաւոր Գէորգ Պուշակճեան կ'երթայ Արմաշ և այնտեղ կը ձեռնադրուի 1912 ին, վերակոչուելով Գեորգ: 1915 թ աղէտին կը նահատակուի Տրապիզոնի մէջ:

1902 ին ժառանգաւորաց վարժարանի շրջանաւարտներէն նոր խումբ մը կ'ընդունի քահանայական կարգը: Ասոնք են. Գէորգ Զանաղեան, որ կը վերակոչուի դարձեալ Գեորգ, Վաղարշակ Պողոսեան՝ Վալարեակ, Երեմիա Լիգորեան՝ Երեմիա և Ռաֆիկոն Գաղաղեան՝ Սմբատ:

Գէորգ Վրդ. մօտ կէս դար ծառայած է Ս. Աթոռին, զանազան տեսչութիւններու և վարչական ժողովներու մէջ:

Վաղարշակ Վրդ. զացած է Սիւ և ծառայած Կիլիկիոյ Սահակ Կաթողիկոսին իբրև քարտուղար և ապա՝ իբրև Զէյթունի Առաջնորդ: 1918 ին թողած է կարգը:

Քէսոպցի Երեմիա Վրդ. ևս կը ծառայէ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռին և կը նահատակուի Պիրէնէիկի մէջ 1915ին:

Սմբատ Վրդ. և ուրա՝ Եպիսկոպոս, վարած է զանազան պաշտօններ վանքին մէջ, Կրթալէ տառալ Պոլիս, ուր եղած է Պատրիարքական Փոխանորդ և քարոզիչ Բերայի ու մահացած սյնտեղ 1935ին:

1905ին ձեռնադրուած են ժառանգաւորաց Վարժարանի երկու նախկին Սաներ՝ Վաղարշակ Պէքարեան և Մանուկ Մխիթարեան, վերակոչուելով Ղեւոնդ և Գիւթ: Ղեւոնդ Վրդ. կարգաթող եղած է 1912ին, իսկ Գիւթ՝ եպիսկոպոսանալէ ետք՝ 1923ին:

1909ին խորէն Փոսթոյեան և Գրիգոր Հովիւեան ձեռնադրուած են և կոչուած՝ Խորեն և Մելիսեդեկ:

Խորեն Վրդ. եղած է հաւատաւոր Միարաններէն Ս. Աթոռոյս, որոնք իրենց կեանքը նուիրած են ծառայութեան, զանազան պաշտօններով:

Մելիսեդեկ Վրդ. կը կոչուի Առաջնորդական պաշտօնի Կեմախ և 1915ին կը նահատակուի, ինչպէս իր ընկերները՝ Գէորգ և Երեմիա վարդապետները:

Յարուսիւն Պարիարքի Երջան

Յարուսիւն Պատրիարքի զահակաւութեան քսանհինգ տարիներու ընթացքին (1885-1910), ժառանգաւորաց Վարժարանէն կ'անցնին 250 տղակերաներ, որոնք առ հասարակ երեք տարիներ միայն կ'ուսանին և շատեր կը մեկնին ճօրը թախանձանօք կամ ճանողացը խնդրանքով, ոմանք կը վարուին իբրեւ ճանընդունակ կամ ճանկարգ և անուղղայ կամ նաև ճյանդուզն և անդուստ: Սակայն ճօակաւ ընտրեալները, որոնք կ'ընեն իրենց ուխտը Երուսաղէմ, Արմաշ կամ Սիւ և կը նուիրուին Եկեղեցիի ծառայութեան, կը կազմեն պատկառելի թիւ մը 35 եկեղեցականներու:

Մելիսեդեկ Վրդ. Մուրաթեանի մեկնումէն ետք, ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչութիւնը վարած են իր ձեռնաստուներէն՝ Ղեւոնդ Վրդ. Մաքսուտեան (1877), Սահակ Վրդ. Խապայեան (1878-85) և Գէորգ Եպս. Երէցեան (1885-90): Ասոնց յաջորդած են Կարապետ Վրդ. Տէր Կարապետեան (1893-1901), Եղիշէ Եպս. Չիլիկիի (1902-1905), Պետրոս Վրդ. Սարաճեան (1905-1908) և Սերոբէ Վրդ. Սամուէլեան (1909-10): Ուսուցիչներու շարքին երախտագիտութեամբ պէտք է արձանագրել այսպեղ եկեղեցականներէն հետեւեալները, որոնք չեկին և ուսուցիչ եղած են ժառանգաւորաց Վարժարանին, Եռայի և Յարուսիւն պատրիարքներու ժամանակ. Խորեն Եպս. Մխիթարեան, որ վարած է նաև տեսչութիւնը 1866ին, Մկրտիչ Վրդ. Տէր Սահակեան, որ յաջորդած է իրեն 1866ին, Կարապետ Արք. Ներսէսեան, որ վարած է տեսչութիւնը 1869-76 տարիներուն, մինչև Ղեւոնդ Վրդ. Մաքսուտեան: Նոյն ժամանակաշրջանէն նշանաւոր եղած են իբրեւ ուսուցիչ՝ Ղեւոնդ Վրդ. Ղարապաղցի (Կրօն), Մամբրէ Եպս. Մարկոսեան (Հայերէն, Կրօն և Գծադրութիւն), Սարգիս Եպս. Աճէմեան (Նիկոզ՝ 1898-1901), Յարուսիւն Վրդ. Պարօնեան (Կրօն և Գծադրութիւն), Ղեւոնդ Եպս. Երշմանեան (Հայերէն և Յարաներէն՝ 1895-1904) և Գէորգ Վրդ. Թուրեան (Եկեղեցական Պատմութիւն):

Յարուսիւն Պատրիարքի վախճանումէն ետք, 1911ին, Մհարպ Վրդ. Նշանեան յանձն կ'առնէ ժառ. Վարժարանի տեսչութիւնը և կը վարէ զայն մինչև 1930:

1915ին Վարժարանը կը փակուի: Մհարպ Վրդ. իր տոմարին մէջ կը գրէ. «Տիրող ճեղքալիւս ընդհանուր ծագնապը պարտաւորեց Սուրբ Աթոռը առժամապէս փակել ժառանգաւորաց Վարժարանը 1915 Օգոստոս 31ին»:

1910-15 տարիներուն Վարժարանէն անցած են 33 աշակերտներ, որոնց չորսը յետագային մտած են եկեղեցական տապարէզ: Ասոնք են. Մանուկ Տօլապեան, որ 1917ին վարդապետ կը ձեռնադրուի ի Ս. Էջմիածին, վերակոչուելով Ներսէս, Պօղոս Վարժեան, որ կը ձեռնադրուի 1918ին և կ'անուանուի Զաւեն, Գառնիկ Պերպէրեան,

որ կը ձեռնադրուի 1922 ին Տրդատ անունով և Անդրանիկ Մանասեան, որ նոյն տարին կը ձեռնադրուի Յովնանեան անունով:

1915 ին, Սահակ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, իր Միաբաններով կը տուրադրուի Երուսաղէմ: Թրքական կառավարութիւնը կ'աջտորէ նաև Պոլսոյ Զաւէն Պատրիարքը, կը ջնջէ Ազգային Սահմանադրութիւնը և նոր կանոնադրութիւն մը կը հրապարակէ, Վերսէլի Կարգիկոս վէ Բարբի Նիզամնամեսի, որով կը միադնէ Սոյ, Աղթամարի և Պոլսոյ Պատրիարքութիւնները Վերմէնի՝ Կաթողիկոս - Պատրիարք տիտղոսին տակ և Սահակ Կաթողիկոսի անձին մէջ:

1916 ին, Սահակ Կաթողիկոս - Պատրիարքի առաջին դործը կ'ըլլայ վերաբանալ Վարժարանը Դպրանոց անունին տակ, Մեսրոպ Վրդ. ի տոմարին արձանագրութիւնը կ'ըսէ. «Ներքին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոսի հրամանաւ և կարգադրութեամբ 1916 Հոկտեմբեր 19 ին վերաբացուեցաւ Վարժարանը Դպրանոց անունով տակ, լսարանական երկու բաժանումներով և աշակերտեցան ժառանգաւորաց Վարժարանի նախկին ութը և Երուսաղէմ զրկուած Արմաշու Դպրեվանոց տասներեք սաները: Ասոնց վրայ, Հոկտեմբեր 31 ին կ'աւելնան երկու սաներ և ընդհանուր թիւը կը հասնի 23 ին:

Վերաբացուած Դպրանոցին կեանքը տեւեց վեց ամիսներ: 1917 ի Ապրիլ 26 ին, 14 մեծ աշակերտները զինուորագրուելով Դամասկոս քաղաքացան, իրականին մէջ տարուեցան նահատակութեան: Մնացեալ սաները արձակուեցան ճակատագրու և զինուորը ըլլալուն պատճառաւ:

1915 ի աղէտը հասաւ Երուսաղէմ և իր ուները տարածեց մինչև ժառանգաւորաց Վարժարան, սակայն ոչ նոյն սաստիկութեամբ: Հիմնադրուած կործանած վանքերէն և փառաւոր Արմաշէն վերապրողներ, եկեղեցական և աշակերտ, ապաստան գտան Երուսաղէմ, աննշան թուով: Երուսաղէմէն դացած եկեղեցականներ, որոնք պաշտօնի վրայ էին Թուրքիոյ թեմերուն մէջ, անպատճիլ չարչարանքներով նահատակուեցան: Սահակ մինչև Երուսաղէմ եկաւ հոնկէ ևս հնձելու համար փոքր խումբը Արմաշի աշակերտներուն, որոնք կազմած էին լսարանը վերաբացուած Դպրանոցին: Զխնայուեցաւ նոյնիսկ Օրմանեան Պատրիարքի յառաջացած տարիքին: 1917 ին ան ևս աջտորուեցաւ Դամասկոս, ուր մնաց մինչև պատերազմին վերջը:

Եօթնասուն լման տարիներու աշխատանքէ, զոհողութիւններէ և իրազործումներէ ետք փակուեցաւ Զաքարիոս Պատրիարքի հիմնած ժառանգաւորաց Վարժարանը, տալէ ետք Ս. Աթոռին հաւատաւոր Միաբաններ, որոնք Ս. Յակոբեանց Առաքելական Աթոռին փառքին նախանձախնդիր՝ իրենց տնները զոհեցին հայկական ներկայութիւնը ամուր պահելու համար Սիոնի բարձունքին վրայ, իսկ Հայ Եկեղեցիին ժառանգաւորաց Վարժարանը առաւ շարք մը բարձրաստիճան եկեղեցականներու, որոնք իբրև Առաջնորդ, Պատրիարք կամ Կաթողիկոս տարին մեր ժողովուրդին՝ սրբազան պատգամը Քրիստոսի Աւետարանին, բարի հովիւին ոգիով առաջնորդելու համար անոր ճակատագիրը ամենէն դժնդակ պայմաններուն մէջ իսկ:

(Մնացեալը յաջորդիւ)

Շ.

